

Razvoj vojne sociologije u Jugoslaviji

Anton Bebler

Fakulteta za sociologiju, politične vede in novinarstvo, Ljubljana

Revija za sociologiju, God. VII, 1977 (1—4, siječanj—prosinac): 120—125

Vojna se sociologija počela afirmirati u našoj državi kao posebna disciplina društvenih nauka pre otprilike petnaest godina. Međutim, mi ni danas ne možemo reći da se ona već u pravom smislu konstituisala, mada ima dosta bogatu i raznovrsnu podlogu, brojne izvore i nekoliko desetina autora koji se bave raznim sociološkim aspektima oružane sile u prošlosti i u savremenom svetu.

Posebnost naše vojne sociologije jest da se nije razvijala kao specijalizovana grana u okviru akademsko priznate porodice socioloških disciplina. Profesionalni i akademsko »legitimirani« sociolozi u Jugoslaviji najčešće su izbegavali njeno područje. Autori najviše upotrebljivanih univerzitetskih udžbenika sociologije i marksizma jedva da su spominjali takve značajne društvene pojave kao što su rat, oružana sila, militarizam itd. U tom smislu su, ipak, izuzeci udžbenici. S. Puliševića, A. Fiamenga i I. Kosanovića, u kojima se govori i o društvenom izvoru rata. Takođe, je veoma skroman broj članaka o problemima u vezi s oružanom silom od naših profesionalnih civilnih sociologa. Jugoslovenska je vojna sociologija imala i danas ima nekoliko temeljnih osobina: nastala je na podlozi marksizma, razvijala se pretežno izvan kruga univerzitetske sociologije, a u okviru ustanova JNA, ona je prizvod ukrštanja i međusobnog oplođavanja više društvenih nauka (istorije, filozofije, prava, psihologije, političkih nauka), glavni podsticaji za njen razvoj dolazili su neposredno iz društvene prakse (naših oružanih snaga).

Simbiozu vojne sociologije s drugim društvenim naukama nalazimo i kod starijih mislilaca jugoslovenskih zemalja, čija dela možemo ubrojiti u predistoriju naše vojne sociologije. Među tim delima vredni su pažnje delovi ili pojedini spisi toliko različitih autora, kao što su na primjer Juraj Križanić, Vuk Stefanović Karadžić, Ante Starčević, Dimitrije Tucović, Todor Pavlović, Petar Bojović, Slobodan Jovanović i dr. Mada ta predistorija naše vojne sociologije nije istražena, ovaj nepotpuni spisak starijih autora nas podsjeća da ne smemo potcenjivati tu našu baštinu.

Posebno bogata tzv. prateća literatura i mnoštvo izvora nastali su u nas za vreme NOR i u posleratnom razdoblju. Vodeći jugoslovenski komunisti silom prilika su se morali aktivno pozabaviti različitim aspektima oružane sile. Njihovi napisi, pored veoma naglašenih normativnih stavova, sadrže takođe sociološko-politikološku analizu drugog svetskog rata; njegovu dinamiku, razvitak naših oružanih snaga, činioce koji uslovljavaju borbene sposobnosti oružanih formacija, odnos između oružanih snaga i društva u socijalističkoj Jugoslaviji, te pitanja rata i mira u doba nuklearnog oružja. Posebno mesto među tim izvorima pripada radovima J. Broza-Tita — prikupljenima u pet svezaka *Vojnih dela*, kao i radu E. Kardelja *Socijalizam i rad*.

U posleratnom je razdoblju u nas stvorena veoma obimna vojnopolitička literatura koja sadrži i značajne elemente sociološko-politološke analize, a autori su joj brojne vojne starešine, oficiri, i generali.¹

Sljedeću grupu prateće literature predstavljaju veoma brojni i bogati vojnoistorijski radovi koji pretežno obrađuju NOB i revoluciju. Veliki napori naših autora, od kojih je znatan deo okupljen oko Vojnoistorijskog instituta JNA i Vojne enciklopedije, uloženi su u pripremu nekoliko stotina svezaka dokumenata, istorijskih prikaza, monografija o većim jedinicama i formacijama NOV-a i PO Jugoslavije, pojedinim geografskim područjima i razdobljima u NOB-u, delovanju KPJ u ratu, o vojnopolitičkim problemima za vreme rata itd. U toj literaturi, koja može da služi kao veoma bogata podloga za istorijski usmerena vojnosociološka istraživanja, susrećemo produbljene rasprave o društvenim činiocima (klasnim, nacionalnim i slično) koji su uslovljavali tok NOR-a, o socijalnom sastavu partizanske vojske i narodnooslobodilačkog pokreta itd. Potpun spisak naših vojnih istoričara u čijim radovima pronalazimo i značajne elemente vojnosocioloških razmatranja bio bi podugačak. Za potrebe ovoga članka bilo bi dovoljno da spomenemo P. Tomca, M. Apostolskog, J. Marjanovića, P. Moraću, M. Stanišića, F. Trga, L. Ambrožića, V. Kljakovića, D. Živkovića, V. Huljića te Z. Klanjšćeka. Inače moramo dodati da je naša literatura o oružanim snagama na tlu Jugoslavije pre 1941. godine veoma siromašna, s izuzecima pojedinih razdoblja i pokrajina.

Među izvore moramo svakako uvrstiti i one radove jugoslovenskih autora u kojima se elementi vojne sociologije isprepliću s elementima politikologije, prava, psihologije i drugih društvenih nauka. Takve primere možemo naći u radovima S. Južnića o Latinskoj Americi i problemima zemalja u razvoju, N. Božića o razvoju vojne strategije SAD, Antona Beblera o vojnoj vladavini u Africi, G. Perazića o vojnopravnim problemima u našoj dosta razvijenoj vojnopsihološkoj literaturi, i slično.

Posebnu vrstu prateće vojnosociološke i vojnopolitikološke literature čini civilna i vojna publicistika. U našoj štampi godišnje izlazi nekoliko stotina članaka o društveno-političkoj ulozi oružanih snaga u pojedinim zemljama i područjima savremenog sveta. Među njima ima dosta analitički usmerenih radova, pre svega o oružanim snagama u razvijenim kapitalističkim zemljama kao i u zemljama u razvoju; slični radovi o oružanim snagama socijalističkih zemalja veoma su retki, dok su o našim oružanim snagama pretežno normativni.

Nabrojane vrste prateće literature sadrže značajne elemente i sekundarne izvore za razvoj jugoslovenske vojne sociologije. No uprkos tom relativnom bogatstvu literature, ova se disciplina u nas razvijala veoma sporo. Iz predratne Jugoslavije nismo nasledili gotovo ništa. Prve podsticaje za razvoj vojne sociologije zapažamo u delovanju političkih i vojnopolitičkih škola NOV-a i PO Jugoslavije, kao i partijskih škola. Prvi vojnopolitički kursevi u nas su bili organizovani već u jesen 1941. godine, dok su stalne i periodičke škole delovale od 1943. godine. Vojnopolitička škola JNA počela je sa radom u Beogradu 1947. godine.

Ova vojnopolitička ustanova kao i celi Centar visokih vojnih škola predstavljaju danas najznačajniji centar u kome se razvija jugoslovenska vojna sociologija. Sadržaj te discipline je već više godina prisutan u nastavnim programima naših vojnih škola u okviru predmeta »Moralnopolitičko vaspitanje«, »Istorijski materijalizam«, »Društveni sistem SFRJ«, »Marksizam i vojna pitanja« i dr. Sistematski napori za afirmaciju vojne sociologije kao posebne discipline društvenih nauka javljaju se u nas početkom 60-ih godina: predmet »Vojna sociologija« zvanično je uključen u program Vojnopolitičke škole JNA 1962. godine. Razloge za taj korak valja tražiti, po mišljenju puk. mr M. Ibrahimpašića, u saznanju o ne-

¹ U međunarodnoj bibliografiji vojne sociologije (koja je izašla 1965. godine pod pokroviteljstvom UNESCO) među 528 naslova samo je jedan pripadao jugoslovenskom autoru — D. Kveder, *Teritorijalni rat*, 1952. U priličnoj meri zbog jezičnih prepreka i nepoznavanja autor bibliografije je izostavio radove B. Oreščanina, R. Tanackovića, V. Bubnja, D. Dozeta i drugih jugoslovenskih autora.

dovoljnoj teoretskoj potkovanosti naših starešina, u nedostacima tradicionalnog predmeta »Moralnopolitička nastava«, u saznanju o potrebi naučnog proučavanja društveno-političkog položaja oružanih snaga u našem društvu i u programu modernizacije naših oružanih snaga. U vezi s tim kretanjima Vojnopolitička škola je preimenovana u Visoku vojnopolitičku školu JNA.

Ove promene su odražavale proces postepenog sazrevanja naše promenjene odbrambene doktrine. Odbrambena doktrina i proces podruštvljavanja narodne odbrane u našoj zemlji pozitivno su uticali i utiču na razvoj svih vojnodruštvenih nauka, uključujući tu i vojnu sociologiju.

Činjenica je da se naša vojna sociologija razvijala u skladu sa shvaćenim neposrednim potrebama naših oružanih snaga, a ne pod uticajem neke strane mode ili nekog zanimanja za ovo područje naših civilnih sociologa. Prvi i osnovni zadatak naših vojnih sociologa bio je zadovoljiti neposredne potrebe JNA, pre svega njenih škola. Marksistička ideologija i naglasak na neposrednu upotrebljivost u najvećoj su meri odredili značaj naše vojne sociologije. Pitanja kojima su se bavili vojni sociolozi proizlazila su iz nastavnih programa vojnih škola i operativnih potreba političkih uprava JNA. U svom je razvoju vojna sociologija u određenoj meri povratno delovala na nastavne programe i stvarala nova priručna sredstva za rad političkih organa. Uži okvir za razvoj vojne sociologije na našim visokim vojnim školama čine predmeti »Marksizam i društvena priroda oružanih snaga«, »Sociologija rata«, »Teorija rata«, »Sociopolitički aspekti ONO«, »Posebnosti vojne organizacije«, »Borbeni moral«. Nastavnici katedre za vojnu sociologiju Visoke vojnopolitičke škole JNA redovno predaju i predmete »Osnovi vojne sociologije« i »Sociologiju vojne organizacije«. No, obzirom na kadrovske mogućnosti sadržaj tih predmeta je dosta uži od definicije vojne sociologije koju je 1971. godine predložio puk. mr M. Ibrahimpašić: »Vojna sociologija je posebna sociologija koja na osnovu teoretskog i empirijskog istraživanja proučava: rat kao oblik razrešavanja međugrupnih, međuklasnih, međunarodnih i međudržavnih sukoba; društvene činioce koji određuju odbrambene sisteme; oružane snage kao društvenu ustanovu, njihove odnose sa društvom; društvene odnose unutar oružanih snaga i društvene činioce koji određuju čovekovo ponašanje u oružanoj borbi«.

Drugo područje na kome se razvija naša vojna sociologija jest naučnoistraživački rad, i to, pre svega, za potrebe političkih i drugih upravnih organa o oružanim snagama. Od 1968. godine najveći deo empirijskih socioloških istraživanja u JNA obavljao je Centar za andragoška, psihološka i sociološka istraživanja Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu. Do 1974. godine Centar je pripremio 38 većih studija, proveo 53 istraživanja javnog mnjenja, objavio 26 monografija, udžbenika, priručnika. Teme tih studija i istraživanja pokazuju usmerenost naših vojnosocioloških istraživanja na koje upućuje neposredna praksa u JNA: opšta obrazovna i kulturna razina oficira, prilagođavanje mladih oficira vojničkom životu, vrednosti u svesti regruta, društveni odnosi u vojnoj organizaciji, pojava neopravdanog odsustva iz jedinica, shvatanje svoga društvenog i pravnog položaja kod stalnog starešinskog sastava; položaj vojnih obveznika u vojnoj organizaciji, stavovi vojnika u pogledu društvenih i ekonomskih promena u našoj zemlji te u pogledu modernizacije oružanih snaga, uloge organizacija SKJ, međunarodnih odnosa, delovanja društveno-političkog sistema; odnosi vojnika prema veri; upotreba slobodnog vremena; upotreba nacionalnih jezika u JNA i slično. Velik deo ovih istraživanja u Centru se izvodio regularno.

Primer velikog i društvenoznačajnog poduhvata Centra, bilo je istraživanje o odnosima između naroda i narodnosti u JNA, a provedeno je između 1966. i 1970. godine. Rezultati toga istraživanja bili su delimično objavljeni u časopisu NIN 1972. godine. Istraživačka je grupa u ovom radu upotrebila četiri vrste upitnika, sa 27 pitanja za vojnike, 29 pitanja za oficire, 19 pitanja za pitomce škola za mlađe oficire. Na svako pitanje ispitanici su mogli dati jedan od pet skaliranih odgovora

od »potpuno se slažem« do »potpuno se ne slažem«. Istraživači su koristili tri reprezentativna uzorka regruta iz 28 garnizona, dva uzorka pitomaca škola za mlađe oficire, dva uzorka pitomaca iz osam vojnih akademija i jedan uzorak pitomaca iz deset škola za rezervne oficire. Tim su uzrocima bila obuhvaćena 7663 vojnika, 4591 pitomaca i 2738 oficira. Ovo obimno i metodološki solidno postavljeno i sprovedeno istraživanje o veoma značajnom sociološkom aspektu života naših oružanih snaga pokazuje visok stupanj zrelosti naše vojne sociologije.

Sa spomenuta dva područja na kojima se prvenstveno razvija naša vojna sociologija povezani su prilično brojni empirijski i teoretsko usmereni diplomski radovi, te magistarske i doktorske teze što su ih pripremile i branile naše aktivne, rezervne i penzionisane vojne starešine na visokim vojnim i (ređe) civilnim školama. Na primer, u anotiranom spisku diplomskih radova slušalaca Visoke vojno-političke škole JNA za 1974. godinu navedene su sledeće teme: oružane snage kao društveno-politički sistem, posebnosti vojnih kolektiva u mornarici, vojnom vazduhoplovstvu i jedinicama graničara, uloga političkih oficira u borbi, uloga SKJ u vojnim jedinicama, sistem vrednosti u JNA, subordinacija i moral, sredstva masovnog komuniciranja u jedinicama, slobodno vreme vojnika, ličnost vojnika i slično.²

Pregled literature pokazuje da naša vojna sociologija još nije razvila nekoliko područja: npr. uporedno istraživanje vojnih organizacija (različitih država, a i oružanih snaga na našem tlu pre 1941. godine), uporedno istraživanje vojnih i civilnih organizacija, društveni ugled vojnika, porodicu vojnih starešina, penzionisane vojne starešine, borbe itd. Razlog za relativnu nerazvijenost spomenutih područja nije samo kadrovske, materijalne i organizacijske prirode, nego je u tesnoj vezi sa shvatanjem delokruga vojne sociologije kao posebne discipline društvenih nauka. Kao predmet vojne sociologije mnogo u nas često shvataju vojnu organizaciju, s naglaskom na njenim stalnim odnosno regularnim oblicima. S obzirom na taj naglasak, manje pažnje dobijaju odnos civilnog društva prema oružanim snagama i prema pitanjima narodne odbrane, kao i delovanje celokupnog odbrambenog sistema koji je (posebno u našoj zemlji) znatno širi od regularne vojske, pa i od oružanih snaga.

Baš na tim područjima — kao i kod uporednih proučavanja stranih vojnih sistema i armija — naše sociologe u uniformi redovno ili povremeno dopunjuju neke civilne naučnoistraživačke ustanove i pojedini naučni radnici — civili. Plod tih napora su radovi u kojima se prepliću elementi vojne sociologije, vojne politologije i nekih drugih vojnodruštvenih nauka. Među takvim ustanovama nalazi se Institut za međunarodnu politiku i privredu u Beogradu, Institut za zemlje u razvoju u Zagrebu, Centar za proučavanje saradnje sa zemljama u razvoju iz Ljubljane, nekoliko centara i grupa za proučavanje javnog mnjenja. S proširenjem i produbljenjem našeg odbrambenog sistema kod nas su se počela razvijati i istraživanja delovanja teritorijalne odbrane, delovanja društveno-političkih organizacija na odbrambenom području, kao i drugih elemenata našeg odbrambenog sistema.

Očigledno je da je već sama naša praksa prevazišla uže shvatanje vojne sociologije, prvenstveno kao sociologije vojne organizacije. U našim uslovima njenom proširenom predmetu proučavanja bolje bi odgovarao neki drugi naziv — npr. »sociologija narodne odbrane«, »sociologija vojništva« (tim pojmom označavamo sve društvene pojave povezane s oružanom snagom) ili neki drugi termin. S druge strane mogli bismo ostati kod jednostavnog i već uhodanog naziva »vojna sociologija«, s time da se postigne saglasnost u pogledu njenog šireg sadržaja. Dodatni razlozi za zadržavanje dosadašnjeg naziva jest analogija s najčešće upotrebljivanim nazivom u međunarodnom komuniciranju, a takođe i stvarni sadržaj te discipline u drugim zemljama.

² »Zbornik radova« VVPS JNA, Beograd, 1974., br. 7, str. 229—235.

Vojna sociologija u nas (i drugde u svetu) prepliće se i razvija u simbiozi s drugim vojnodruštvenim naukama. Zbog njene, još uvek skromne razine razvijenosti, te posebnosti našeg visokog školstva i drugih razloga, magistarske i doktorske teze sa značajnim ili pretežnim vojnosociološkim sadržajem brane se u nas na filozofskim i pravnim fakultetima, fakultetima političkih nauka itd. Do danas još nije uspostavljeno redovno povezivanje jugoslovenskih vojnih sociologa, i to delimično zbog problema civilne jugoslovenske sociologije uopšte. Na susretima i skupovima jugoslovenskih sociologa u našoj zemlji još nisu radile posebne sekcije vojnih sociologa. Unutar JNA ulogu povezivanja tih stručnjaka delimično obavlja *Zbornik radova* Visoke vojnopolitičke škole JNA. Međutim, jugoslovenski su naučni radnici aktivno učestvovali i podneli referate na poslednja dva svetska kongresa Međunarodnog udruženja sociologa (Varna 1970, Toronto 1975), kao i na nekoliko drugih međunarodnih skupova. Jedan Jugosloven je izabran za potpredsednika međunarodnog istraživačkog komiteta o oružanim snagama i društvu Međunarodnog udruženja sociologa. Nekoliko radova jugoslovenskih autora s područja vojne sociologije bilo je objavljeno na stranim jezicima. Prema tome, ne možemo više govoriti o anonimnosti naše vojne sociologije u međunarodnim razmerama.

Jačanje i kvalitetni razvoj našeg odbrambenog sistema na osnovnu KONO traži još brži razvoj naše vojne sociologije. Mogućnosti za to su danas znatno bolje od uslova u kojima su naprimer pre 15 godina radili naši malobrojni vojni sociolozi. Tada praktično nije bila mogućnost za razvoj vojne sociologije izvan centralnih ustanova JNA. Uz to su bili veoma ograničeni kontakti i međusobna saradnja naših civilnih i vojnih sociologa, a da i ne govorimo o kontaktima između naših vojnih sociologa i stranih naučnika. Osim toga duže vremena u nas nije bilo institucije koja bi podsticala i usmeravala naučnu delatnost u oružanim snagama. Sa formiranjem Saveta za naučni rad u oružanim snagama (1969. godine) učinjen je velik korak u dugoročnom planiranju i usklađivanju naučnog rada u vojnodruštvenim naukama (uključujući i vojnu sociologiju).

No i pored pozitivnih kretanja još uvek postoje i ozbiljna ograničenja koja otežavaju ubrzani razvoj naše vojne sociologije, kao i njenu međunarodnu afirmaciju.

Ta ograničenja u velikoj meri proizlaze iz posebne osetljivosti istraživanja koja zadiru u bezbednost i odbrambenu sposobnost svake države. Delikatan geopolitički položaj SFRJ i česti spoljni pritisci još više potenciraju tu osetljivost. Kao baština predrevolucionarne ilegalne delatnosti i teških uslova revolucionarne borbe KPJ, u nas se ustalio sistem po kome su skoro svi podaci o našim oružanim snagama (bez obzira na obim i kvalitet) proglašeni državnom ili vojnom tajnom. Niz godina nakon rata ovakav je sistem važio i za sve ostale civilne delove državnog aparata i za KPJ (SKJ). Danas tom režimu podležu svi globalni i sa sociološkog stanovišta značajni podaci o našim oružanim snagama (sastav oružanih snaga JNA i njihovih delova po polu, uzrastu, socijalnom i regionalnom poretku, obrazovanju, nacionalnoj i verskoj pripadnosti, sastav starešinskog kadra i pitomaca vojnih škola, fluktuacija starešinskog sastava, društveno-politički i ekonomski položaj vojnika u poređenju sa civilnim stanovništvom, ugled vojnog zanimanja, nagrađivanje u oružanim snagama, delikti vojnih lica itd.). Propisi o vojnoj tajni u nas zasnovani su na postavci da bi eventualna »spoljna šteta« od objavljivanja takvih i sličnih podataka znatno prevagnula eventualne »unutrašnje koristi« od boljeg upoznavanja naših radnih ljudi, naše civilne i vojne javnosti s toliko značajnom ustanovom i delatnošću našega samoupravnog demokratskog socijalističkog društva. Postojeći propisi o vojnoj tajni i zabrani cirkulisanja najvećeg broja sociološki značajnih podataka o našim oružanim snagama, kako u građanstvu tako i u samim oružanim snagama, nesumnjivo sputavaju razvoj empirijski usmerene vojne sociologije. Posredno ta ograničenja deluju i na teoretska razmatranja kao

i na uporedna proučavanja savremenih oružanih snaga, mada na ta dva područja ipak postoji priličan prostor za razvoj naše originalne sociološke misli.

Uz objektivna ograničenja koja smo spomenuli u vezi s razvojem vojne sociologije, postoje i neki problemi pretežno subjektivne prirode, kao npr. kadrovska ograničenja naših uniformisanih sociologa, te predrasude nekih naših civilnih sociologa. Ponekad se još uvek sumnjičavo gleda na sociologiju i sociologe uopšte, mada zvanični stavovi SKJ ističu potrebu konstruktivnog kritičkog vrednovanja naše stvarnosti (uključujući tu i oružane snage) kao preduslov daljeg i ubrzanog napretka našega samoupravnog društva. Osetljivost vojne sociologije je u tom pogledu još veća negoli kod drugih, sa političkog stanovišta delikatnih područja društvenih nauka.

Međutim bez obzira na objektivna i subjektivna ograničenja možemo se nadati daljnjem rastu i jačanju naše vojne sociologije. Društveno-politička podloga za takvo jačanje jest u širenju i kvalitetnom napredovanju celokupnog sistema opštenarodne odbrane u našoj zemlji. To napredovanje je, između ostalog, dovelo 1975. godine do otvaranja novih smerova za studij opštenarodne odbrane na pet jugoslovenskih univerziteta (Beograd, Zagreb, Sarajevo, Skopje i Ljubljana). U okvirima nekoliko predmeta na tim smerovima stvorena je organizacijska i materijalna podloga za razvoj vojne sociologije i na našim civilnim visokim školama. To će nesumnjivo ojačati redove naših vojnih sociologa te proširiti saradnju između vojnih i civilnih sociologa. Pored ostalih društvenih činilaca i kvalitetnog rasta našeg vojnog školstva, takav će razvoj doprineti daljoj afirmaciji jugoslovenske vojne sociologije.